

Κεφάλαιο 5

Ο πολιτισμός του Βυζαντίου

Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο.

Στόχος:

- Οι μαθητές να γνωρίσουν στοιχεία της καθημερινής ζωής των βυζαντινών.

Τιμαρίων¹ (12ος αιώνας): Ο ανώνυμος συγγραφέας του διαλόγου περιγράφει την εμποροπανήγυρη της Θεσσαλονίκης

«Συρρέουν όχι μόνο όλοι οι αυτόχθονες και ο ντόπιος πληθυσμός, αλλά κάθε είδους άνθρωποι από παντού...Με λίγα λόγια, οι παραλίες του Ωκεανού στέλνουν προσκυνητές και θεωρούς στον μάρτυρα (τον Άγιο Δημήτριο). Τόσο μεγάλη είναι η δόξα του σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Εγώ λοιπόν, καθώς είμαι από την Καππαδοκία, και μάλιστα από τα βάθη της, και δεν είχα γνώση του πράγματος αλλά το είχα μόνο ακουστά, ήθελα να γίνω επιτόπου θεατής όλου του θεάματος...Γι' αυτό ανέβηκα στο ύψωμα που γειτονεύει με την πανήγυρη, και κάθισα να τα δω όλα με την άνεσή μου. Ήταν λοιπόν ως εξής: Είχαν στηθεί σκηνές των εμπόρων σε δύο παράλληλες γραμμές αντικριστά. Οι γραμμές τραβούσαν μακριά, αφήνοντας ανάμεσά τους να ανοίγεται ένας πλατύς διάδρομος, ώστε να υπάρχει διόδος για το ορμητικό πλήθος... Εγκάρσια σε αυτές τις γραμμές είχαν στηθεί άλλες σκηνές και αυτές σε στοίχους, αλλά όχι σε μεγάλο μήκος, κι έτσι έμοιαζαν με μικρά πόδια που ξεφυτρώνουν από ένα ερπετό... Αν θες να μάθεις, φιλοπερίεργε φίλε μου, και πως ήταν από κοντά, όπως είδα, όταν αργότερα κατέβηκα από το ύψωμα, υπήρχαν κάθε είδος ρούχα, εν υφάσματι και νήμασι, ανδρών και γυναικών, από τη Βοιωτία και την Πελοπόννησο, και όσα φέρνουν τα εμπορικά καράβια από την Ιταλία στους Έλληνες. Αλλά και η Φοινίκη στέλνει πολλά και η Αίγυπτος, όπως και η Ισπανία και οι Ηράκλειες στήλες, που φτιάχνουν τα ωραιότερα έπιπλα. Αυτά είναι όσα φέρνουν από τις χώρες οι έμποροι. Αλλά και ο Εύξεινος Πόντος στέλνει τα δικά του προς το Βυζάντιο (Κωνσταντινούπολη) και από εκεί πολλά άλογα και πολλά μουλάρια μεταφέρουν τα εμπορεύματα για να στολίσει και αυτός την πανήγυρη».

¹ Ψευδο-Λουκιανός, εκδ. Οξφόρδης, 436-38, μτφρ: Δημήτρης Τσουγκαράκης από το βιβλίο Α.Ρ. Kazhdan/Ann Wharton Epstein, «Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αιώνα», ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997

Βίος Φιλαρέτου², Τα βάσανα ενός φτωχού γεωργού, όπως φαίνονται σε βυζαντινό κείμενο του 9ου αιώνα

Κάποιου φτωχού γεωργού το βόδι έπεσε και ψόφησε ξαφνικά την ώρα που όργωνε το χωράφι του. Ο φτωχός δεν μπορούσε πια να βαστάξει τις συμφορές κι απ' τον καϋμό τον πήραν τα κλάματα. Άρχισε να χτυπιέται και να θρηνολογεί λέγοντας τα παράπονά του στον Θεό. «Κύριε, τίποτ' άλλο βιος ποτέ μου δεν είχα παρά αυτό μονάχα το ζευγάρι και μου το στέρησες κι αυτό. Τώρα από πού θα θρέψω τη γυναίκα μου και τα εννιά παιδάκια μου; Πώς θα πληρώσω τους φόρους στο βασιλιά; Τα δάνεια ποιος θα μου τα ξεπληρώσει; Εσύ, Κύριέ μου, το ξέρεις βέβαια, και πολύ καλά μάλιστα, πως και αυτό το βόδι που τώρα ψόφησε το είχα χρεωμένο. Τι να κάνω πια δεν ξέρω. Θα παρατήσω το σπίτι μου και θα το σκάσω σε χώρα μακρινή, πριν το μάθουν οι δανειστές μου και πέσουν σαν τα κοράκια πάνω μου και τ' άγρια θεριά».

Ιωάννης Σκυλίτζης³, «Σύνοψις Ιστοριών»: Το αλληλέγγυον του Βασιλείου Β'

...έβγαλε διαταγή (ο Βασίλειος Β') οι εισφορές των φτωχών που είχαν καταστραφεί να πληρώνονται από τους δυνατούς. Ονομάστηκε δε η τέτοιου είδους εισπραξη «αλληλέγγυον». Όταν δε ο πατριάρχης και πολλοί από τους αρχιερείς και από τους ασκητές όχι λίγοι τον παρακάλεσαν να σταματήσει αυτό το παράλογο βάρος, ο βασιλιάς δεν υπάκουσε...

«Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών⁴»: Ένα γεύμα σε βυζαντινό αρχοντικό

Τις περιόδους νηστείας για θρησκευτικούς λόγους τις τηρούσαν με ευλάβεια. Τον υπόλοιπο χρόνο το γεύμα και το δείπνο σ' ένα ευκατάστατο σπίτι ήταν τελετή με τρεις φάσεις: Πρώτα σέρβιραν ορεκτικά, συνέχιζαν με ψάρι, που συνοδευόταν συχνά με σάλτσα που λεγόταν γάρως. Κάποια μορφή ψητού κρέατος προβλεπόταν για ποικιλία. Τέλος πρόσφεραν κάποιο γλυκό. Ήταν τόσο μεγάλη η ποικιλία τροφών, ώστε υπήρχε περιθώριο εκλογής για όλα τα γούστα...Γουρουνόπουλο και χοιρομέρι ήταν αγαπητός μεζές στο Βυζάντιο, όπως και σήμερα στην Ελλάδα. Τα πουλερικά συνηθίζονταν βραστά, ψητά ή και στη σχάρα: παπιά και ψάρια καταναλώνονταν πολύ. Συνηθίζονταν επίσης οι σούπες...Πατσάδες πλούτιζαν πολλές φορές το μενού, καθώς και σαλάτες σε μεγάλη ποικιλία. Συμπαθούσαν πολύ το τυρί, όπως και τα φρούτα νωπά ή κομπόστα...Το λάδι το χρησιμοποιούσαν για το μαγείρεμα και έπιναν αρκετό κρασί –το πιο πολύ από τη Χίο...

Μια παράσταση σε μωσαϊκό που βρέθηκε στην Αντιόχεια, δίνει τις λεπτομέρειες ενός γεύματος. Είχε αγκινάρες, άσπρη σάλτσα, μπριζόλες χοιρινές, ψάρι, χοιρομέρι, παπιά, φρούτα, κρασί, καλοβρασμένα αυγά, που τα

² Ι. Καραγιαννόπουλος, «Η Βυζαντινή ιστορία από τας πηγάς», Θεσ/νίκη 1974

³ Μετάφραση Λάμπρου Τσάκτιρα – Ζαχαρία Ορφανουδάκη – Μαρίας Θεοχάρη, «Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή», Β' Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2002, σελ. 248

⁴ Ταμάρα Ράις

σέρβιραν σε ωραίες από μπλε σμάλτο αυγοθήκες και τα έτρωγαν με μικρά κουτάλια με μακριά λαβή.

Απόσπασμα από το Επαρχικόν Βιβλίον (XVII 1-4) επί Λέοντος ΣΤ' του Σοφού:

Αυτοί που πουλούν ψάρια (ιχθυοπράται) να έχουν τα στέκια τους στις λεγόμενες μεγάλες καμάρες της πόλης πουλώντας τα ψάρια που ψάρεψαν. Κάθε μια καμάρα να έχει τον επιστάτη που θα επιβλέπει πώς έγινε η αγορά στη θάλασσα και πώς γίνεται η διάθεση (η πώληση), ώστε για κάθε νόμισμα να έχει αυτός κέρδος ένα «μιλαρίσιον».

Δεν επιτρέπεται στους πωλητές να παστώνουν τα ψάρια ή να πουλούν ψάρια, που τα κάνουν εισαγωγή απ' έξω. (Δεν επιτρέπεται το πάστωμα) παρά μόνο αυτά που περισσεύουν, για να μη βρωμίζουν...

Οι επιστάτες των «ιχθυοπρατών» πρέπει κάθε μέρα πρωί πρωί να έρχονται στον έπαρχο και ν' αναφέρουν πόση ψαριά (άγρα) είχαν τη νύκτα από άσπρα ψάρια, για να πουλούν στους κατοίκους της πόλης με βάση τον προσδιορισμό εκείνου.

Όσοι έξω από τις διατάξεις αυτές τολμούν να πουλούν, να διώχνονται από το σύστημα δαρμένοι και κουρεμένοι.

Ιστορία του βυζαντινού κράτους⁵ : Οι δούλοι στο Ιουστινιάνειο δίκαιο

Οι αρχές της ελευθερίας και της ισότητας των ανθρώπων που διακηρύσσονται από το νομοθετικό έργο του Ιουστινιανού, δεν εφαρμόστηκαν στην πράξη με απόλυτη συνέπεια. Βέβαια στις υψηλές αυτές αρχές καθώς και στα χριστιανικά ιδεώδη οφείλεται η βελτίωση της θέσης των δούλων στο Ιουστινιάνειο δίκαιο, που διευκολύνει και μάλιστα συνιστά τη χειραφέτησή τους. Ακόμα πιο σημαντικό είναι ότι στην οικονομία γενικά, και ιδιαίτερα στην αγροτική του έκτου αιώνα, οι δούλοι διαδραμάτιζαν πια δευτερεύοντα ρόλο. Στον τομέα αυτό βασικοί φορείς της παραγωγής ήταν ήδη από καιρό οι δουλοπάροικοι (coloni) και για τη θέση τους το Ιουστινιάνειο δίκαιο δεν προβλέπει καμιά βελτίωση. Αντίθετα ενίσχυσε την αναγκαστική προσκόλλησή τους στη γη κι έτσι έδωσε ισχυρότερη νομική κάλυψη στην υποτέλεια της μεγάλης πλειονότητας του αγροτικού πληθυσμού.

Ν. Καβάσιλας: «Περί τόκου»: Οι τοκογλύφοι

Αυτοί που κάνουν τον τοκογλύφο πιστεύουν ότι κανένα δεν αδικούν, αφού και οι νόμοι δεν τους εμποδίζουν. Έχουν όμως φτάσει σε τέτοιο σημείο απανθρωπιάς, ώστε κι όταν αυτοί που τους χρωστούν πέσουν στη δυστυχία και χάσουν όλα τους τα υπάρχοντα, αυτοί (οι τοκογλύφοι) όχι μόνο δε συγκινούνται, αλλά αντίθετα σκληραίνουν πιο πολύ στις απαιτήσεις τους, ώστε

⁵ G. Ostrogorsky, Τόμος Α', σ.142, μετάφραση Ι. Παναγόπουλος, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997

και από το σπίτι βγάζουν τον οφειλέτη τους και του παίρνουν και τα ρούχα, αν βέβαια με τη συμφορά που τον βρήκε του έμεινε σπίτι ή τίποτα άθλια κουρέλια.

Μανασσή κυρού Κωνσταντίνου⁶: Έκφρασις κυνηγεσίου γεράνων

Οι ιππασίες και τα κυνήγια και όσα άλλα παρόμοια έχουν επινοήσει οι άνθρωποι, δεν συμβάλλουν μόνο στην ενδυνάμωση των σωμάτων, αλλά ενσταλάζουν ευχαρίστηση και στην καρδιά και γαργαλούν και τις αισθήσεις. Εξάλλου βοηθούν τους ανθρώπους να αντιστέκονται στις ασθένειες, διώχνοντας καθετί ασθενικό και οδηγώντας τους προς την υγεία. Επιπλέον, τους εθίζουν στα πολεμικά, διδάσκοντάς τους να ιππεύουν και να επελαύνουν και να κρατούν την παράταξη και να μη βγαίνουν από τη φάλαγγα. Τους ασκούν στην καταδίωξη και στο να στρίβουν δεξιά και αριστερά, άλλοτε να αφήνουν τα άλογα και με χαλαρά τα χαλινάρια να τα προτρέπουν στον καλπασμό, κι άλλοτε να τα πιέζουν και να τα συγκρατούν σφίγγοντας τα χαλινάρια, τα φτιαγμένα από πυρόκαυστο σίδηρο. Αυτά είναι, θα λέγαμε, μια μέτρια άσκηση, που προετοιμάζει για τις μεγαλύτερες. Αυτά δεν είναι ανδροκτόνα μάχη, είναι Άρης άοπλος, που δεν έχει χέρι βαμμένο στο αίμα ούτε δόρυ αιμοσταγές. Είναι λοιπόν καλά όλα αυτά, και οι μόνοι στους οποίους δεν αρέσουν και που δεν τα θέλουν είναι όσοι δεν αρέσκονται στο ωραίο.

Θεατρικές παραστάσεις στο παλάτι των Βλαχερνών⁷ (1200 μ.Χ.)

Η εποχή που έγιναν οι γάμοι πλησίαζε τις Απόκριες, και ο συμπθέρος αυτοκράτορας (Αλέξιος Γ΄) δεν ήταν πρόθυμος να παρακολουθήσει αγώνες αρματοδρόμων, αλλά οι νεόνυμφοι επέμεναν ζητώντας θεάματα. Τότε ο αυτοκράτορας, βρίσκοντας μια μέση λύση με τους γαμπρούς του, δεν πήγε ούτε στο παλάτι ούτε στον Ιππόδρομο, αλλά σχεδίασε παράσταση στο παλάτι των Βλαχερνών, όπου διέταξε να μεταφερθούν οι ιππικοί αγώνες. Έτσι λοιπόν, οι φυσούνες των πολυαύλων οργάνων στήθηκαν στην αυλή σαν κορύνες, κι ένας ευνούχος μασκαρεύτηκε σε έπαρχο της πόλης – το όνομά του θα το παραλείψω, αλλά ήταν ένας πάμπλουτος, που κατείχε υψηλότατο αξίωμα και ανήκε στους αυλικούς. Αυτός, λοιπόν, αφού ζώστηκε διαμπερώς ένα πλέγμα από λυγαριές, που στην καθομιλουμένη λέγεται ξύλινο γαϊδούρι, σκεπασμένο με ένα σκέπασμα χρυσοστολισμένο, μπήκε στο αυτοσχέδιο θέατρο. Και φαινόταν ο ίδιος και σαν μεγαλοπρεπής αναβάτης αλλά και σαν άλογο που έκανε προποδισμούς και χρεμέτιζε. Ύστερα από λίγο πάλι, όπως παλιά οι ηθοποιοί των δραμάτων, έβγαλε τη στολή του καθαλάρη επάρχου και άρχισε να παριστάνει τον μαππάριο (τον αφέτη του αγώνα). Κι αυτοί που παρίσταναν τους δρομείς δεν ήταν τίποτε αγοραίοι ή του δρόμου, αλλά νεαροί αριστοκράτες, που μόλις έβγαζαν γένια. Παρακολουθούσαν λοιπόν αυτά τα θεατρικά και αστεία παιχνίδια ο αυτοκράτορας και η αυτοκράτειρα, οι επίσημοι συγγενείς τους και οι στενοί τους ακόλουθοι, ενώ σε όλους τους άλλους είχε απαγορευτεί η είσοδος. Καθώς έφτανε η ώρα που θα έτρεχαν αυτοί που θα έπαιρναν μέρος στον αγώνα, ο ευνούχος που παρίστανε τον μαππάριο ήρθε στη μέση, γύμνωσε τα μπράτσα του, έβαλε στο κεφάλι του μίαν ασημένια κούπα και κάλεσε τρεις φορές τους

⁶ E. Kurtz, "Esce dva neizdannych proizveenija Konstantina Manassi", VV 12 (1906) 79.1-15, μτφρ: Δημήτρης Τσουγκαράκης. Το απόσπασμα προέρχεται από το βιβλίο των Α.Ρ. Kazhdan/Ann Wharton Epstein, «Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αιώνα», MIET, Αθήνα 1997

⁷ Νικήτας Χωνιάτης, Χρονογραφία, 508-9, μτφρ: Ανδρέας Παππάς, Δημήτρης Τσουγκαράκης Α.Ρ. Kazhdan/Ann Wharton Epstein, «Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αιώνα»

νεαρούς να αγωνιστούν. Ένας νεαρός ευγενής, που κατείχε σπουδαίο τίτλο, στεκόταν πίσω του και τον χτυπούσε πλαταγιστά με την πατούσα στον πεινό και τα μεριά του, κάθε που εκείνος έσκυβε για να δώσει το σύνθημα της εκκίνησης.

Πηγές

Kazhdan/Ann Wharton Epstein

Κωνσταντίνος Μανασής

Νικήτας Χωνιάτης, Χρονογραφία

N. Καβάσιλας

G. Ostrogosky

<http://www.e-yliko.gr/htmls/Fyyl/Istoria/fikeimbz1.aspx>